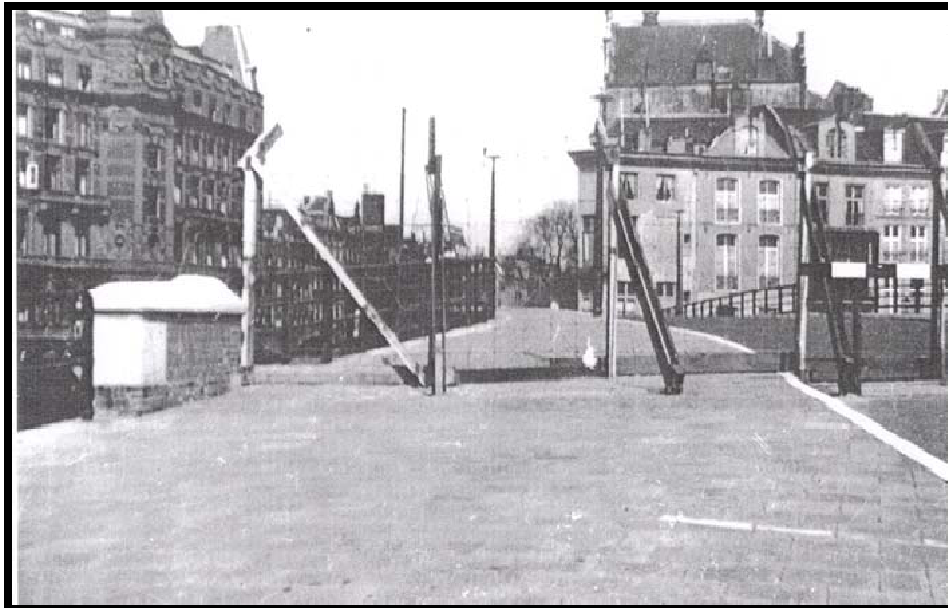

GETTO

door :

Max. C. van der Glas

Was Amsterdam tijdens de Duitse bezettingsjaren 1940 / 1945 een getto?

Foto op de voorpagina:
Versperring bij de Halvemaansbrug over de Amstel
(let op de achtergrond de geopende ophaalbrug bij de Staalstraat)
1941 - Foto R. la Rooy

Max. C. van der Glas

Getto

Was Amsterdam tijdens de Duitse bezettingsjaren 1940 / 1945 een getto?

We zijn nu in 2008, alweer 63 jaar na de Tweede Wereld Oorlog en nog steeds bestaat er jaren lange controversie tussen de Duitse regering en in dit geval de Nederlands Joodse Gemeenschap, over de afhandeling van betalingen die vastlopen op de vraag, of Amsterdam wel dan niet een getto voor joden was gedurende de oorlogsjaren.
Hieronder een beknopte visie.

INHOUD

- 1. Kleine voorgeschiedenis.**
- 2. Het herinstellen van getto's**
- 3. Joodse vestiging in Amsterdam.**
- 4. Begin Amsterdam als getto?**
- 5. Wetten & Paragraven.**
- 6. De Joodse Raad.**
- 7. Economische dwang.**
- 8. Het sociale aspect.**
- 9. Conclusie.**
- 10. Nawoord**

1. Kleine voorgeschiedenis.

Het eerste getto, wat bekend is als zodanig, dateert al uit 1179, waar de Rooms Katholieke Kerk, tijdens de 1ste Lateraanse Concilie in Rome, besloot dat joden apart moesten wonen, omdat zij een ander geloof hadden dan het Katholicisme. Hier komt ook de naam getto vandaan, namelijk van "Getto Nuovo", vernoemd naar een stadswijk van Venetië waarheen de joden in die tijd "verbannen" werden.

Later ontstonden er door de eeuwen heen, in navolging op dat besluit, ook in andere landen getto's, vooral in landen waar de katholieke kerk het voor het zeggen had, zoals Portugal, Spanje en Frankrijk, terwijl ook korte tijd later in Polen en Duitsland getto's kwamen.

Een van de eerste getto's buiten Europa, was in navolging van de katholieke kerk, de "Millah's", in het Islamitische Marokko, waar joden in het jaar 1280, naar verbannen werden.

Vaak werden er muren om deze stadsdelen gebouwd, met poorten die 's avonds en gedurende katholieke feestdagen gesloten werden.

In sommige landen moest men buiten deze muren een herkenningsteken op zijn kleding dragen, meestal geel, waardoor men vaak weer blootstond aan mishandelingen.

Al door de eeuwen heen zijn joden gevlucht voor de in hun land heersende politieke opvattingen, maar vooral vanwege hun geloofsovertuiging.

Dit was een van de redenen dat zij vaak gedwongen werden om in getto's, zoals hier boven beschreven, te wonen.

Vooral in de tijd van de "Spaanse inquisitie", die onder de meedogenloze leiding stond van "Thomas de Torquemada" die alle medewerking kreeg van Koningin Isabella van Castilië, hebben vele joden zich in die tijd laten bekeren tot het christendom.

Zij die dat niet deden, werden bij een decreet van 31 maart 1492, uit Spanje verbannen. In dit decreet stond dat zij 3 maanden de tijd hadden om het land te verlaten, zo niet, dan werden zij terechtgesteld.

Eigenlijk was deze verbanning van joden een uitvloeisel van het zuiveren van het Iberische schiereiland van moslims en de Islam. Men wilde het land weer onder de alleen heersende katholieke kerk brengen, zoals dat voor de inval der moslims (Mooren) was.

Vele joden zijn in die tijd gevlucht naar het noorden van Europa en dan vooral, Holland, Noord-Duitsland en Polen, maar ook naar Engeland en Frankrijk.

Gedurende de 18de en 19de eeuw verdwenen langzamerhand deze getto's en werd er in het algemeen, daar waar zeer veel joden woonden, naar verwezen als, "het joodse deel" van de stad, of zoals in Amsterdam, het in de volksmond "de jodenhoek" genoemd werd.

*De Nieuwmarkt met op de achtergrond de Bloedstraat omstreeks 1940
Vervaardiger: Eilers & Bernard F. (fotografen)*

2. Het herinstellen van getto's

Ná de inval in Polen door de Duitse nazi's, in september 1939, werden deze getto's weer ingevoerd om een betere grip en uiteraard controle te hebben op de daar wonende joodse bevolking.

Om een getto genoemd te worden, dient er uiteraard aan bepaalde voorwaarden voldaan te worden, dus we beginnen met ons af te vragen, wat wordt verstaan onder het huidige begrip Getto?

Volgens wikipedia: Een "Getto" is een gedeelte van een stad waarin leden van een minderheidsgroepering gedwongen worden te leven, onder sociale, wettelijke of economische dwang.

De Duitsers hebben na de inval in Polen in 1939 de eerste getto's weer ingesteld, met dien verstande dat het niet ging om een permanente verblijfplaats voor de joden, maar een tijdelijk en vooral gecontroleerd gedeelte, in afwachting van hun deportaties naar werk en vernietigingskampen.

In bijna alle getto's leefde men onder extreme omstandigheden, zoals geen bewegingsvrijheid, geen medische hulp, geen tot weinig voedsel en zwaar werk. Tegelijkertijd waren er berovingen van goederen en waardevolle objecten door de Duitse bezetter en razzia's voor de tewerkstelling in kampen in Duitsland.

Door de joodse raden in de diverse getto's werd zoveel mogelijk hulp geboden waar dat maar enigszins mogelijk was, door voedsel, medicijnen, of andere vormen van hulp te verlenen, terwijl ook de joodse liefdadigheid instellingen en de diverse jeugdorganisaties op allerlei manieren probeerden hun steentje bij te dragen aan de erbarmelijke toestanden die er heersten.

De Duitsers zelf gebruikten in documenten en bij de verschillende ingangen tot deze getto's andere benamingen, zoals, "Jüden Viertel", ook wel "Jüden gasse", of "Jüdischer Wohnbezirk".

Ook in de jaren, voorafgaande aan de invasie van Polen, werden de gedeelten van steden waar veel joden woonden, zoals Warschau (480.000), Lvov (150.000), Lödz 160.000), Vilna (57.000), Minsk (100.000) Bialystok (50.000)* en vele andere plaatsen, vóór de Duitse inval niet als getto's als zodanig bestempeld.

Wij beperken ons tot Amsterdam, voor en in nazitijd.

Noot schrijver: De tussen haakjes geplaatste cijfers, geven het aantal joodse inwoners van deze getto's aan.

Bord met opschrift "toegang alleen voor joden" bij de Nieuwe Herengracht en Muiderstraat 1943 - Foto : G.H.Kruger.

3. Joodse vestiging in Amsterdam.

In Amsterdam bevond zich al in het begin van de Zestiende Eeuw een grote concentratie van Sefardische joden die zich na de vlucht uit Spanje en Portugal daar gevestigd hadden.

Al spoedig werd deze bevolkingsgroep gevolgd door hun Askenazische geloofgenoten uit Oost Europa.

In Holland bestond in die tijd een zekere mate van vrijheid van Godsdienst en kon men, in relatief makkelijke omstandigheden, zijn geloof belijden.

In die tijd vestigde men zich in het gedeelte dat vlak bij de haven was gelegen, in de buurt rond "de Montelbaanstoren" aan de Oude Schans.

Dit gedeelte, dat bestond uit de delen "Marken", Vlooyenburg, Uilenburg en Rapenburg, bevond zich rond het Waterlooplein, wat in die tijd nog water was.

Er heerste armoede en ellende. Het overgrote deel van de huizen in die omgeving bestond uit niet meer dan krotten, die dienden als onderdak voor grote gezinnen.

De Rabbijnen en Parnasiem (bestuurders van joodse gemeenten) zwaaiden in deze buurt de scepter en handhaafden voor een groot deel de orde.

De verandering van deze specifieke buurt, vond al plaats kort na 1860 toen de in de Plantage gelegen tuinderijen, door de gemeente bestemd werden voor huizenbouw.

Vooraf de chique Plantage Middenlaan trok veel rijke joden aan, terwijl in de zijstraten de middenstanders het overgrote deel vormden. Bij het uitbreken van de oorlog, was meer dan de helft van deze buurt joods.

De grote leegloop van de "oude Jodenbuurt" begon pas goed op gang te komen met de aanleg rond 1900 van de "Transvaalbuurt" en "de Pijp".

Deze leegloop vond plaats toen de woningwet kwam en de meeste krotten afgebroken werden.

Vele joden hadden het financieel wat beter gekregen, vooral door de florerende diamant -en tabaksindustrie en verhuisden naar de nieuwe aangrenzende wijken. Nog later, rond 1930, verhuisden veel joden naar zuid en oost, waar nieuwe buurten met modernere huizen hun intrede deden.

Ondanks de grote leegloop van de "oude Jodenbuurt", bleef het karakteristieke van de oude buurt bestaan, met zijn venters, visverkopers, rommelmarkten, diamantslijperijen, joodse liefdadigheidsinstellingen, de matse bakkerijen, joodse scholen, joodse rechtbank (Beit Din).

Ook de nu nog bestaande synagogen uit die tijd, zoals de "Hoog Duitse shul", uit 1671 voor de Askenaziem, de Portugese shul, ook wel "Snoge" genoemd, voor de Shefardiem uit 1675 en de "Neie" shul in 1730 waren tekenen van de hechte joodse gemeenschap in die buurt.

Zowel voor joden als niet joden uit heel Amsterdam was deze buurt op zondag een enorme trekpleister, waar vooral de "jodenmarkt" veel bezoekers trok.

Dat de buurt niet uitsluitend uit joden bestond getuige de aanwezigheid van de "Mozes en Aaronkerk" aan het Waterlooplein, gebouwd in 1837-1841.

Let op !!

Het Waterlooplein was toen nog water en bestond in die tijd uit Houtgracht en Leprozengracht.

Omdat er ook andere bevolkingsgroepen woonden, hoewel de joodse bevolking in de meerderheid was, kon men niet van een getto spreken.

Voor het uitbreken van de oorlog was deze buurt de zogenaamde "Jodenbuurt", het "Lev und Neshommah" (Hart en Ziel) van de joodse gemeenschap van Amsterdam in het bijzonder, en van Nederland in het algemeen.

De echte oude "Jodenbuurt", bestond rond 1940 uit +/- 15.000 inwoners.

Vergroting van het bord wat aan de Nieuwe Herengracht en Muiderstraat stond.

Foto: Charles Breijer. 1943.

4. Begin Amsterdam als getto?

"Als de meerderheid, in dit geval "de bezetter", buiten de wet om, door geweld, of vijandelijkheden, minderheden groep verordeneert, zich in bepaalde gedeelten van een stad, of op een bepaalde plaats, op te houden, dan is er sprake van een getto.

Bij het uitbreken van de oorlog in mei 1940, woonden er zo'n 145.000 joden verspreid over Nederland, met als grootste concentraties, Amsterdam, Rotterdam en Den Haag, terwijl in de "Medine" (buiten de grote steden, in de provincie) velen hoofdzakelijk in het oosten en noorden van het land woonden. Toch kon men van Amsterdam met het grootste aantal joodse inwoners niet spreken van een joodse stad en ook de oude "Jodenbuurt" had niet de benaming getto.

Deze situatie veranderde pas in 1941 toen de joden in heel Nederland verordeneerd werden door de Duitse bezetters om zich in Amsterdam te vestigen. Dit naar later zou blijken, met de bedoeling om een betere grip op het joodse deel van de bevolking te krijgen.

Door deze maatregel steeg het aantal joodse inwoners van Amsterdam naar 80.000.

Dat dit niet uit vrije wil was, is te begrijpen en velen negeerden dit bevel en probeerden het te ontlopen door onder te duiken. Zeker is, dat een groot deel van de joden uit de provincie, hieraan wel gevolg heeft gegeven en zich in Amsterdam vestigden.

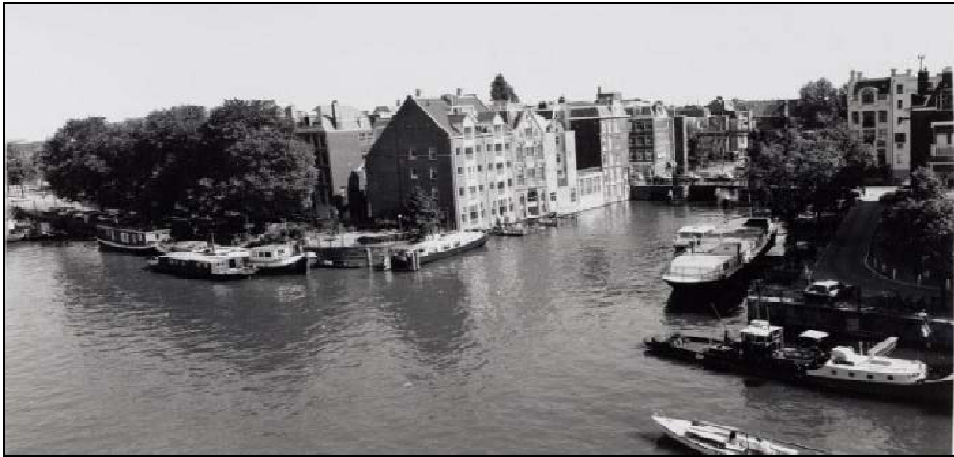
Uiteraard ging niet iedereen in de zogenaamde "Jodenbuurt" wonen, doch men verspreidde zich over Amsterdam en dan nog hoofdzakelijk in zuid en oost, waar al veel joden zich gevestigd hadden.

Amsterdam zuid en dan vooral de Rivierenbuurt, waar in 1941 ongeveer 38% van de Nederlandse joden woonde, trok het meest.

In oost en dan speciaal de Transvaal-en Oosterparkbuurt, huisde zo'n 30%, terwijl in de oude Jodenbuurt + Plantage en omstreken het aantal ongeveer 23% bedroeg.

Als gevolg van de Duitse verordening, begin 1941, dat alle joden zich in Amsterdam moesten vestigen, bedroeg op dat moment het totale aantal Nederlandse joden in Amsterdam rond de 90%.

Door dit bevel, **buiten de wet om**, dat alle joden, **een minderheidsgroep in Nederland**, naar Amsterdam moesten verhuizen, kunnen we dus van **wettelijke dwang** spreken, wat tevens gepaard ging met **geweld, dreigementen en vijandelijkheden** en vanaf dat moment is er sprake van een getto, of van getto vorming.

*Gezicht op de Oude Schans vanaf de Montelbaanstoren.
Goed te zien is dat de oude Jodenbuurt omgeven was door water, waardoor men mede door de
vele ophaalbruggen, praktisch gevangen zat in dat deel van de stad.
Foto: Kransberg & Doriann (fotografen)*

*19 december - 1943
Jonas Daniël Meijerplein tijdens de oorlogsjaren Rechts de Portugese-Israëliische Synagoge.*

5. Wetten & paragrafen.

Ook in de "**Bundesentschädigungsgesetz**", of **BEG wet van 1952**
§ 9 regel 8, 1ste regel staat:

“Neben den vom Bundesentschädigungsgesetz anerkannten Konzentrationslagern und ghetto's ermöglicht das Gesetz auch Haftlingen anderer Haftstätten mit vergleichbaren Bedingungen.”

Vertaling: Buiten, door de Duitse schadewet erkende concentratiekampen en ghetto's, maakt deze wet het ook mogelijk om gevangenen in andere vergelijkbare condities ook als zodanig te erkennen.

Geen twee steden waren gelijk en wat gold voor bv Wenen, Krakau, Lotz, Warschau of andere steden onder Duitse bezetting in die tijd, gold niet voor Amsterdam, waar andere, methoden werden gebruikt, met uiteindelijk hetzelfde resultaat, namelijk de vernietiging van de joden.

Ook voldeed Amsterdam aan de criteria genoemd in § 11 van de B.E.G. wet.

De Duitse bezetters hadden door de diverse verordeningen ten opzichte van het joodse deel van de bevolking een complete strategie voor het opsporen, arresteren en deporteren.

Een muur om de stad hoefde men, zoals in andere ghetto's in Europa, niet te bouwen, daar Amsterdam door zijn waterwegennet en de uiteraard noodzakelijke bruggen, makkelijk af te sluiten was.

Bovenstaande §9 is ook hier van toepassing.

Hoe dit tot stand gekomen is staat uitgebreid en duidelijk omschreven in het boek van Dr. J. Presser; *Ashes in the Wind: The Destruction of Dutch Jewry* en in het boek van Bob Moore; *Victims and Survivors: The Nazi Persecution of the Jews in the Netherlands 1940-1945*,

Hierover is voldoende bewijsmateriaal te vinden, evenals clandestiene foto's uit die tijd, die in het "Amsterdamse Archief" zijn gedocumenteerd en opgeslagen.

Ook zijn er voldoende bewijzen dat Nederland "Judenrein" gemaakt zou worden, door systematisch joden naar en in speciale plaatsen te verordenen of / en door, zoals onder anderen de verordening in 1941, dat alle joden uit Nederland zich in Amsterdam moesten vestigen.

Hoe effectief dit is gebleken blijkt wel uit de cijfers van het aantal uit Amsterdam gedeporteerde joden naar de diverse concentratiekampen.

Het hoogste percentage in Europa.

6. De Joodse Raad.

Net voor de verordening, dat alle joden uit heel Nederland zich in Amsterdam moesten vestigen, werd door de Duitsers gevraagd op 12 februari 1941 een Joodse Raad te vormen om de dagelijkse joodse zaken te behandelen.

Zij wezen 2 vooraanstaande personen uit de joodse gemeenschap aan, Abraham Asscher en David Cohen, die gezamenlijk voorzitter werden.

Eerst alleen voor Amsterdam, maar later zou dit uitgebreid worden tot heel Nederland.

Beiden hadden het volle vertrouwen van het overgrote deel van de Nederlands joodse bevolking, dat rond de 145.000 personen telde.

Helaas niet de consequenties daarvan te hebben kunnen overzien, deelde deze Joodse Raad allerlei verordeningen uit, die in feite gedictieerd werden door de Duitse bezetter.

Ongewild heeft de Joodse Raad meegewerkt aan de vorming van het getto Amsterdam.

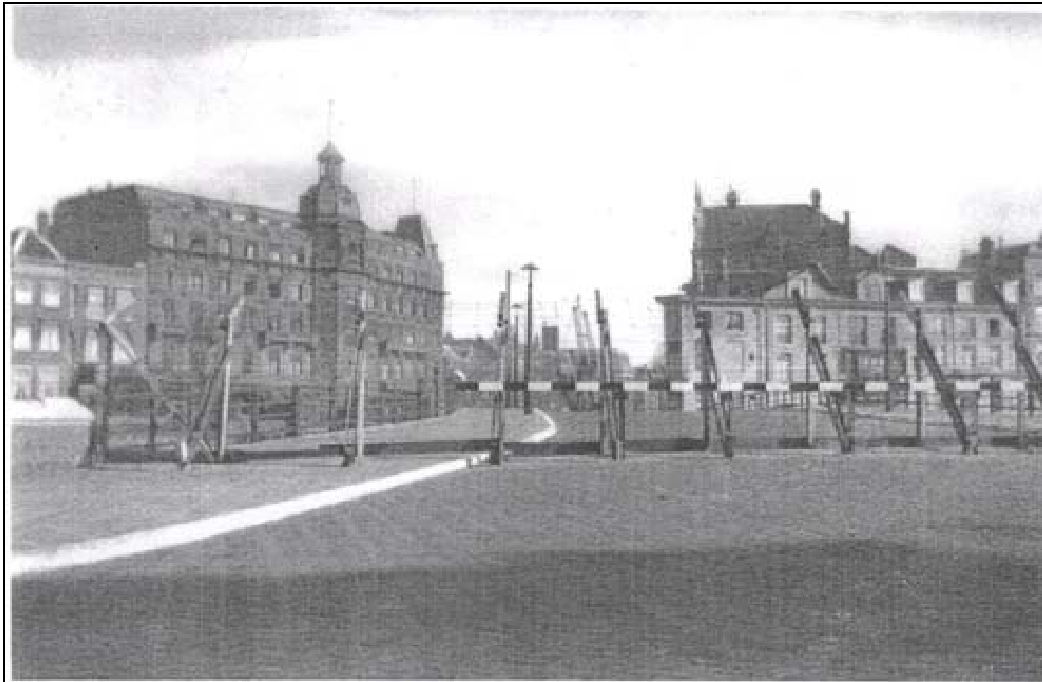
Onder deze verordeningen van de Duitse bezetter, die voor een groot deel in opdracht van de Duitsers uitgevoerd werd door de Joodse Raad, waren onder anderen het bevel in 1941 om te verhuizen naar Amsterdam, de verordening van 2 mei 1942 waarbij het dragen van de Jodenster verplicht werd gesteld. In de jaren 1941 en 1942 hielpen ze mee bij het aanmelden voor arbeid in Duitsland (de Arbeitseinsatz) en daarna vanaf 1942 kwam de medewerking aan de deportaties naar werk en vernietigingskampen.

Door deze verordeningen en het volledig reisverbod voor alle joden op 5 juni 1942, maakte de bezetters Amsterdam tot een getto.

Wat de Joodse Raad niet deed en wat men had moeten doen, waren de belangen van de joodse bevolking behartigen en de bevelen van de nazi's niet opvolgen.

De Joodse Raad is een aparte geschiedenis, dus zullen we hier niet verder op ingaan.

In ieder geval bestond er een Joodse Raad, wat ook belangrijk is voor de benaming van "getto".

7. Economische dwang.

Onder economische dwang kunnen we in dit geval de volgende verklaring geven: *Het sparen van arbeidskrachten (militairen) voor het opsporen en onder controle houden van een bepaalde doelgroep.*

Toen de Duitsers in 1941 het bevel gaven aan alle Nederlandse joden om zich in Amsterdam te vestigen, was dit maar om één reden, namelijk om zo min mogelijk manschappen in te zetten bij het opsporen, aanhouden en deporteren naar de werk- en vernietigingskampen.

Ook het feit dat de transporten dan alleen vanuit Amsterdam zouden vertrekken, zodat minder arbeidskrachten (lees militairen) en transport middelen ingezet zouden hoeven te worden, speelden daarbij een grote rol.

Doordat niet iedereen gevolg gaf aan dit bevel, betekende dit voor de Duitsers een tegenslag, dat uiteindelijk, door meer manschappen en materieel in te schakelen, een economisch verlies opleverde.

Juiste inschattingen betreffende het daardoor geleden verlies zijn moeilijk in te schatten, maar dat zij aanzienlijk waren staat als een paal boven water.

Ook hier zien we weer een van de pijlers waarop de definitie van een getto berust.

8. Het sociale aspect.

Van enig sociaal aspect kan hier niet gesproken worden, omdat het onder dwang en niet op vrijwillige basis berust. Het enige sociale bestond hierin dat men nog enige steun vond bij elkaar, maar dat kan niet de bedoeling van de nazi's geweest zijn.

9. Conclusie.

Vóór de Tweede Wereldoorlog was Nederland voor joden een land waarin men zijn geloof kon belijden en zich vrij kon bewegen.

Hierin kwam verandering door enkele verordeningen van de Duitse bezetter in maart / april 1941, waardoor de bewegingsvrijheid zou worden beperkt tot een minimum.

Deze verordening, dat álle joden in Nederland zich moesten vestigen in Amsterdam en het joden verboden werd met de trein te reizen of andere vervoersmiddelen te gebruiken, werden zij gedwongen om in Amsterdam te blijven.

Door deze afsluiting en beperking van vrijheid, werd een getto gecreëerd!

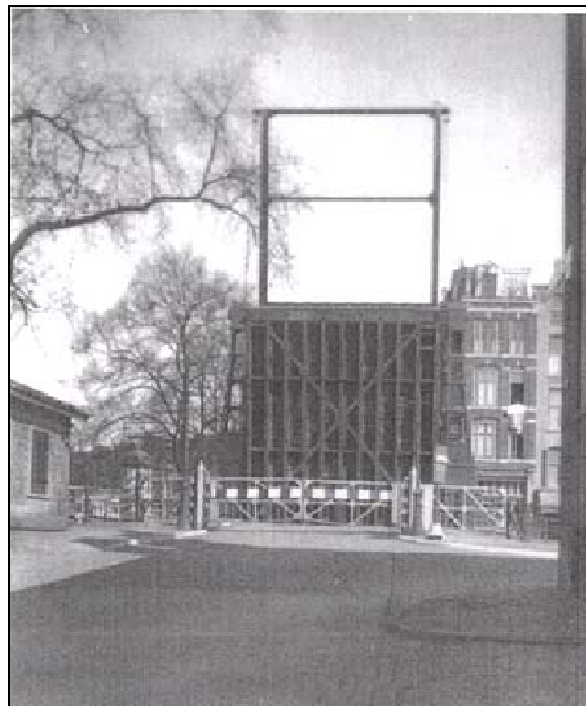
Als we de 4 hiervoor genoemde aspecten in overweging nemen, dan mogen we concluderen dat Amsterdam gedurende de bezettingsjaren 1941 tot 1945 een getto voor joden genoemd kon worden, van waaruit 85.000 joden gedeporteerd, en daarna vermoord werden in de vernietigingskampen.

10. Nawoord.

Een huidige vorm van een getto bestaat nog, hoewel in afgezwakte betekenis. Tegenwoordig noemen ze deze wijken met een net woord "achterstandswijken", die we nog vinden in vele grote steden, zoals New-York, (de Bronx) Johannesburg, (Suweto) Rio de Janeiro, (Fafela's) Marseille, Lyon en Parijs in Frankrijk, Londen in Engeland, maar ook in Azië, Midden en Verre Oosten en andere delen van de wereld komen deze getto's voor. Meestal is de oorzaak van deze getto's terug te voeren op geen tot weinig educatie, waardoor er armoede ontstaat en die vaak van de ene generatie overgaat naar de volgende. Vaak ook zijn het minderheidsgroeperingen die om economische redenen bij elkaar in de buurt gaan wonen. Ook in ons land bestaan tegenwoordig in veel grote steden zogenaamde getto's zoals Amsterdam, bv "de Bijlmer", "Slotervaart" en de "Indische buurt", of Rotterdam met de delen "Spangen", "Feyenoord" en "Katendrecht", maar ook in andere steden, zoals Utrecht en den Haag bestaan deze wijken. Vaak komen zij in negatieve zin in de publieke belangstelling, door problemen met bepaalde bevolkingsgroepen, die op een betrekkelijk klein stuk grond bij elkaar leven. Vaak is de criminaliteit hier zeer groot en vieren geweld, berovingen en strijd met de overheid vaak de boventoon.

Max. C. van der Glas.

Enkele foto's van versperringen gedurende de bezettingsjaren 1940-1945

*Ook de ophaalbruggen werden als versperring gebruikt bij razzia's.
Foto's R. la Rooy 1941 / 1942*

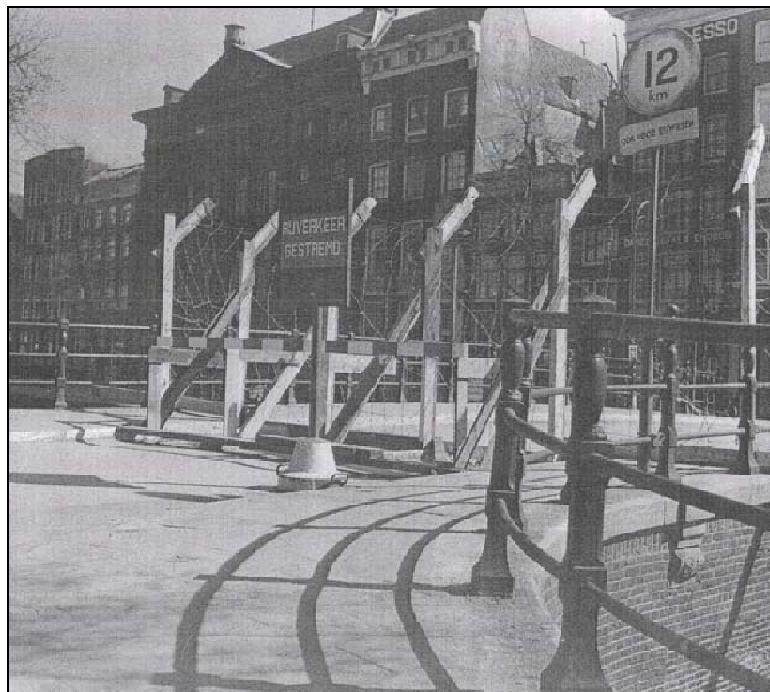
*22 februari 1941 – Jonas Daniel Meijerplein. Duitse soldaten houden joden die bij razzia's
opgepakt zijn onder bedwang, in afwachting van transport*

Rond 1941 – 1942.

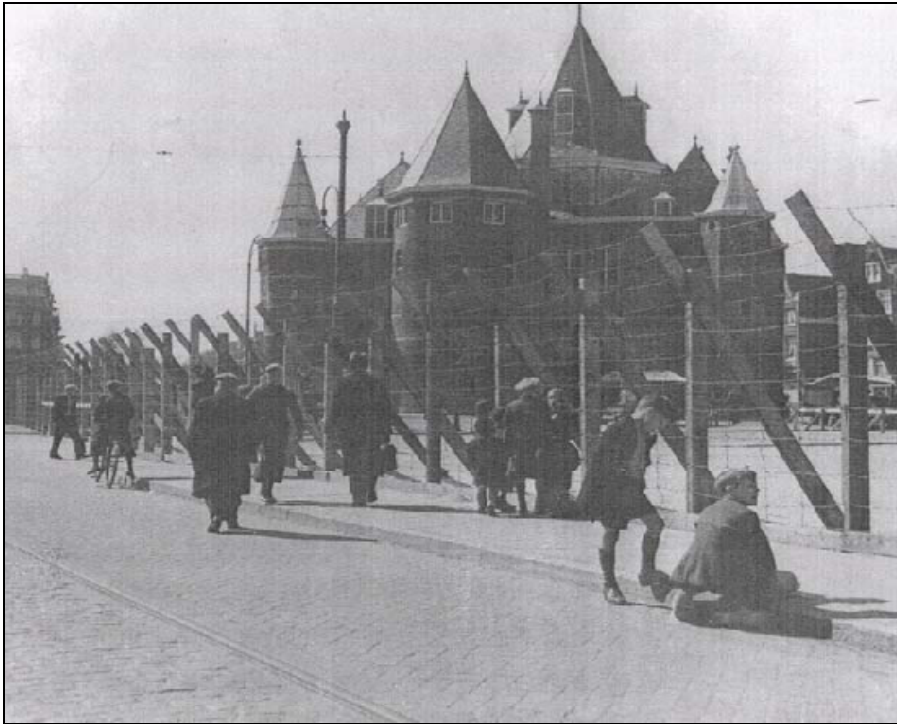
Controlepunt op de brug van de Kloveniersburg tussen Rusland en Raamgracht
Links op de achtergrond de Zuiderkerk.

Foto: Charles Breijer.

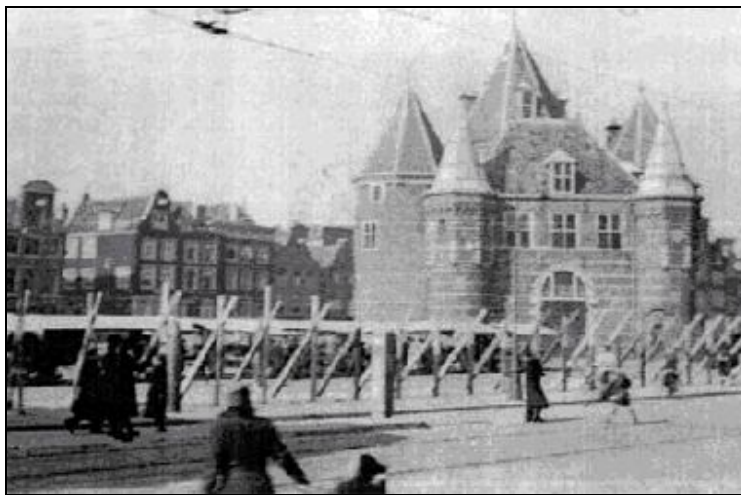

Rond 1942 - Versperring op de brug tussen de Nieuwe en Oude Hoogstraat.

Foto: Charles Breijer

*Nieuwmarkt met het Waaggebouw. De prikkeldraad omheining van het plein, diende om niet joden van de "alleen voor joden markt" te weren
Foto: Charles Breijer - 1943*

*Nieuwmarkt met het Waaggebouw. De prikkeldraad omheining van het plein, diende om niet joden van de "alleen voor joden markt" te weren
Foto's: Charles Breijer - 1943*

Reactie van Ruud Lindeman - Verzetsmuseum Amsterdam

Zeer geachte heer Van der Glas,

Allereerst onze hartelijke dank voor het door u aan ons toegezonden stuk "Was Amsterdam tijdens de Tweede Wereldoorlog een Getto?"

Uw verhandeling heeft de grote verdienste dat daarin belangrijke aspecten van de jodenvervolging in Nederland in kort bestek bijeen zijn gezet, waarbij u laat zien dat het begrip 'getto' niet zomaar, zonder nadere uitleg, toepasbaar was op de Amsterdamse situatie. Een bijzonder aspect was dat de bezetter, zoals u ook laat zien, een 'getto' creëerde dat zichtbaar was, met borden en afzettingen, maar dat dat 'getto' een gemengde buurt bleef, en niet een afgeslotenheid zoals het getto van Warschau; dat bovendien de Transvaalbuurt een verplichte woonbuurt werd voor de Joden maar dat daar weer geen borden werden geplaatst - het getto was vooral ook iets dat bestond in de kaartenbakken, als administratief instrumentarium, een instrumentarium dat helaas voor de doeleinden van de bezetter zeer efficiënt bleek te zijn.

Wij willen uw verhandeling graag in onze documentatie opnemen, waar ze geraadpleegd kan worden door alle bezoekers van onze afdeling die in dit onderwerp geïnteresseerd zijn.

Ruud Lindeman

*afdeling Documentatie
Verzetsmuseum Amsterdam
Oktober 2008*